

Wstęp

Książka oddawana Czytelnikowi do ręki stanowi próbę rekonstrukcji i analizy „uniwersalizmu nowego typu”, który powstał na gruncie radykalnych idei francuskiego Oświecenia i rewolucji. Oprócz wzmocnienia charakterystycznych zasad dotyczących „nowoczesnego” ideału państwa i prawa, rozpoczęła się wówczas dyskusja nad koncepcjami nowych, innych niż państwo, struktur organizacji politycznej społeczeństwa. Właściwie toczy się ona na Zachodzie do dzisiaj. Należy zauważyć, że był to moment ostatecznego ugruntowania idei *état-nation* i zarazem początek jej rozkładu, chociażby na skutek zakwestionowania pojęcia „niczym nieograniczonej suwerenności” wyniesieniem ponad nią praw człowieka². To we Francji przełomu wieków XVIII i XIX, pochłoniętej tworzeniem fundamentów nowego, „rozumnego” i „sprawiedliwego” porządku społeczno-politycznego, osiągnęły kulminację uniwersalistyczne prądy Wieku Świata. Podjęto wówczas próbę ich kodyfikacji i utrwalenia za pośrednictwem pierwszej nowożytnej uniwersalistycznej struktury polityczno-prawnej. Klasyczne suwerenne państwo stało się w tym ujęciu przeszkodą dla dyfuzji „postępowych” zasad 1789 roku³. Pojawiła się

² M. Zmierzak, *Suwerenność – czy ograniczenie suwerenności oznacza nie-suwerenność*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk–Olsztyn 2017, s. 701.

³ Globalne aspiracje rewolucji, a raczej jej ideowo-aksjologicznego „korpusu”, podkreślał chociażby pierwszy systemowy badacz tej problematyki – Alexis de Tocqueville. Pisał on: „Rewolucja francuska nie miała własnego określonego terytorium; co więcej, jej skutkiem było poniekąd starcie z mapy wszystkich dawnych granic. Zbliżała albo dzieliła ludzi wbrew prawom, tradycjom, charakterom, językom, robiła niekiedy wrogów ze współrodaków i braci z cudzoziemców albo raczej ponad wszystkimi poszczególnymi narodowościami utworzyła wspólną ojczyznę duchową, której obywatelami mogli stać się ludzie wszystkich narodów. [...] Obywatelem zajmowała się abstrakcyjnie, poza jakimkolwiek określonym społeczeństwem [...]. Starą się określić nie tylko poszczególne prawa obywatela francuskiego, ale obowiązki i prawa

potrzeba powołania nowych form władzy publicznej, optymalnych dla upowszechnienia „ogólnoludzkich” zasad. Jednocześnie podjęto bardzo radykalne próby dyskredytacji i eliminacji chrześcijaństwa jako nośnika pozostałości poprzedniego uniwersalizmu funkcjonującego w średniowieczu. Było ono jednak tak mocno zakorzenione, że uniwersalizm „antykościelny” recypował jego elementy wykorzystywane następnie do głoszenia własnych zasad i różnorodnych prób budowy „raju na ziemi”.

W pracy poruszono problem wpływu wspomnianych oświeceniowo-rewolucyjnych koncepcji na niektóre współczesne projekty polityczne o charakterze uniwersalistycznym funkcjonujące w zachodnim dyskursie polityczno-prawnym. Poczesne miejsce zajmuje tu niewątpliwie „projekt europejski”, którego doktrynalna problematyka zamyka czasowe ramy niniejszych rozważań. Trudno przecenić rolę Francji, a zwłaszcza myśli francuskiej, w powstaniu i ukształtowaniu dzisiejszej Unii Europejskiej. Zarysowane ujęcie uniwersalizmu „nowego typu” wymaga ukazania także kluczowych obszarów jego oddziaływania i recepcji poza Francją. Chodzi o koncepcje, które pełnią istotną funkcję w dzisiejszym programie liberalnej demokracji oraz nowej lewicy, także poza kręgiem euroatlantyckim. Ich wyraźne, niekiedy bezpośrednie konotacje z Oświeceniem i rewolucją francuską oraz późniejszym francuskim progresywizmem są zazwyczaj – niesłusznie – pomijane bądź marginalizowane.

Czytelnik przekona się również, że koncepcje wywodzące się z uniwersalizmu „rewolucyjnego” z powodzeniem funkcjonują we współczesnej Francji. Mimo nieudanych prób implementacji coraz częściej wychodzą z cienia głównego nurtu tradycyjnie zdominowanego przez etatyzm i centralizm⁴. Warto przybliżyć zatem bogactwo nurtów skrajnie odmiennych, które dzięki swojej oryginalności, bliskiej niekiedy utopizmowi, są na nowo „odkrywane” lub rozwijane za granicą. Francja jawi się jako swoisty „matecznik”, z którego czerpią, bezpośrednio lub pośrednio, liczni radykałowie z całego świata. Kraj ten tradycyjnie stanowi ośrodek ciągłej debaty nad rzeczywistością społeczno-polityczną, gdzie powstają śmiałe, zwykle daleko posunięte w konstruktywizmie koncepcje. Polska literatura przedmiotu kojarzy francuskie idee antyetatystyczne raczej z umiarkowanymi wpływowymi, pobocznymi nurtami

powszechnie ludzi w dziedzinie politycznej”, A. de Tocqueville, *Dawne rządy i rewolucja*, tłum. W.M. Kozłowski, Warszawa 2009, ss. 45–47. Pogląd o uniwersalnym znaczeniu rewolucji francuskiej dla dziejów powszechnych jest do dzisiaj bardzo popularny. Por. np. E. Kamenka, *Revolutionary Ideology and the “Great Revolution of 1789–1989”*, [w:] *The Permanent Revolution: The French Revolution and Its Legacy 1789–1989*, red. G. Best, Chicago 1989, s. 80.

⁴ Np. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004, ss. 40 i n.; K.M. Ujazdowski, *Ocalenie Republiki. Charles de Gaulle wobec tradycji republikańskiej (1940–1946)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, nr 2, ss. 216–218; K. Chorąży, *Zagadnienia ustroju lokalnego Francji*, Lublin 1998, s. 103.

konserwatywnymi i liberalnymi. Tymczasem współcześnie o wiele większe znaczenie wykazują kierunki radykalnie lewicowe i lewicujące, pozostające nad Wisłą poza głównym nurtem zainteresowania⁵.

Wskazana tematyka budzi zainteresowanie z wielu względów. Oczywistą konsekwencją globalizacji jest dekonstrukcja tradycyjnego rozumienia państwa i prawa. Suwerenność przenoszona jest z państw na inne ośrodki wewnętrzne i ponadnarodowe. Pociąga to za sobą zarówno ewolucję tradycyjnych systemów prawnych w kierunku „multicentryczności” i oderwania prawodawstwa od konkretnego terytorium⁶, jak i zmianę samego pojęcia „państwa”. Scentralizowane i ograniczone terytorialnie struktury dążą w kierunku szerszego zespołu różnie umiejscowionych władz publicznych. Mogą one dysponować *imperium* na danym terytorium, ale pomijając miejscowe organy państwowe przy podejmowaniu decyzji i realizacji zadań o charakterze publicznym⁷. Jednocześnie upowszechnienie zasady prymatu praw człowieka dekomponuje tradycyjny model stosunków prawnych między władzą a społeczeństwem.

Stale prorokuje się, zwłaszcza w środowiskach współczesnej radykalnej lewicy, odejście państwa narodowego na „śmietnik historii”. Nawet jeżeli przyjąć, że moment ten jest odległy, to biorąc pod uwagę współczesne realia, nasuwa się pytanie o nowe formy „jedności politycznej” społeczeństw przyszłości⁸. Trudno znaleźć w tej materii satysfakcjonujące odpowiedzi, zwłaszcza prawnikowi zakorzenionemu w kulturze zachodniej, stawiającej państwo w centrum rozważań o władzy politycznej. Równie ważną kwestią jest ideowy fundament tych form, który zdeterminuje ukształtowanie poszczególnych instytucji. Nie ulega wątpliwości, że normatywny wymiar globalizacji wyznaczany jest – przynajmniej do pewnego stopnia – określoną aksjologią. Podejście skoncentrowane na sferze instytucjonalnej, które przeważa we współczesnych naukach prawnych (głównie w prawie międzynarodowym i konstytucyjnym), nie może dać pełnego obrazu zjawisk związanych ze schyłkiem tradycyjnego rozumienia państwa i systemów prawnych. W niniejszych rozważaniach przyjęto więc perspektywę doktryn polityczno-prawnych pozwalającą na wyciągnięcie nowych i inspirujących wniosków.

⁵ Poza marksizmem, tradycyjnie eksploatowanym i wciąż „na nowo” intepretowanym, a nawet nadinterpretowanym.

⁶ Klasyczny już tekst E. Łętowskiej, *Multicentryczność współczesnego systemu prawa i wykładnia jej przyjazna*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiełto, Kraków 2002, ss. 1136 i n.

⁷ J. Ruskowski, *Struktura wielopoziomowego zarządzania w Unii Europejskiej*, [w:] *Multi-level Governance w Unii Europejskiej*, red. J. Ruskowski, L. Wojnicz, Szczecin–Warszawa 2013, ss. 53–54.

⁸ M.A. Cichocki, *Wstęp do wydania polskiego: natura ustroju politycznego według Schmitta*, [w:] C. Schmitt, *Nauka o konstytucji*, tłum. M. Kurkowska, R. Marszałek, Warszawa 2013, s. 10.

Książka składa się z trzech części. W pierwszej podjęto próbę rekonstrukcji procesu radykalnego zerwania z korporacyjnym społeczeństwem postfeudalnym i stworzenia narodu jako nowego typu wspólnoty. Oparto ją nie na koncepcji organicznej (późniejszej kulturowo-historycznej czy duchowej), lecz na idei „czysto politycznej”. Wśród głównych jej elementów wskazano zasadę suwerenności ludu, z czasem ewoluującą w kierunku form bezpośrednich głoszących równość dla wszystkich („ślepe na kolor”) prawo. Przypisywano mu głównie funkcję konstruktywistyczną oraz nową tożsamość odwołującą się do prymatu republikańskiego credo w życiu społecznym. Takie „otwarte” ujęcie narodu zostało współcześnie rozwinięte przez niektórych zwolenników i teoretyków integracji europejskiej, zwłaszcza niemieckich i francuskich, jako możliwa matryca dla nowej „tożsamości europejskiej”. Ich zdaniem jest ona niezbędna do powstania prawdziwego ponadnarodowego społeczeństwa obywatelskiego. Ta republikańska⁹ koncepcja narodu jawi się zatem jako model nowoczesnej wspólnoty politycznej, który każde społeczeństwo może przyjąć, realizując „zdobycze” Oświecenia i rewolucji.

Część druga dotyczy etatystycznych lub raczej, w odniesieniu do współczesności, technokratycznych interpretacji uniwersalizmu rewolucyjnego. Zazwyczaj zakładają one stworzenie uniwersalistycznego quasi-państwa lub rządu światowego, które zastąpią lub radykalnie ograniczą kompetencje suwerennych państw narodowych. W prezentowanej perspektywie implementacja nowego typu wspólnoty politycznej zasadniczo odbywa się odgórnie, nie tylko *imperio rationis*, lecz także *ratione imperii*. Zwykle projekty te zakładały pominięcie klasycznych mechanizmów demokratycznej legitymizacji. W części tej umiejscowiono także najbardziej wpływowe francuskie projekty integracji europejskiej, często postulujące powoływanie ponadnarodowych, technokratycznych organów.

Ostatnia część książki odnosi się do nurtów propagujących uniwersalizm rewolucyjny w perspektywie antyetatystycznej. Zasadniczo wyrastają one z radykalnej oświeceniowej i rewolucyjnej krytyki państwa jako suwerennej, scentralizowanej struktury władzy publicznej. Jej pierwowzorem była monarchia absolutna, a kontynuacją, także z uwzględnieniem dorobku etatystycznych nurtów rewolucyjnych, klasyczne państwo narodowe. To wizja uniwersalizmu oddolnego, ekspandującego dzięki upowszechnieniu wolnościowych

⁹ Szerzej o francuskim rozumieniu republikanizmu w kontekście polityczno-prawnym por. np. M. Maj, *Historia narodowa jako element wsparcia republikanizmu francuskiego w XIX wieku*. F. Michelet, E. Quinet, E. Lavoisise, Poznań 2018, s. 17; M. Morabito, D. Bourmaud, *Historia konstytucyjna Francji (1789–1958)*, tłum. A. Jamróz, Białystok 1996, ss. 377–384; J. Baszkiewicz, *Le Republicanisme*, [w:] *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesiątce urodzin*, red. M. Wąsowicz, Warszawa 2004, ss. 257 i n.

(*libertaire*) ideałów i demokracji bezpośredniej. W prezentowanym ujęciu władza, naród (jako wspólnota kulturowo-historyczna i etniczna) i suwerenność są bezwzględnie sprzeczne z postępowaniem ludzkości i sprawiedliwością społeczną. Próby realizacji zasad 1789 roku poprzez państwo, jak również poprzez struktury wzorujące się na klasycznej, „pionowej” wizji władz publicznych, antyetytyści uważają za skazane na niepowodzenie i szkodliwe. Wychodząc z daleko idącej afirmacji jednostki, pluralizmu i demokracji bezpośredniej, głoszą potrzebę tworzenia struktur horyzontalnych.

Prezentowana Czytelnikowi książka jest zmienioną wersją pracy doktorskiej pt. *Od Oświecenia do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty struktur ponadpaństwowych we francuskiej myśli polityczno-prawnej*¹⁰, przygotowanej i obronionej pod kierunkiem Prof. zw. dr hab. Adama Bosiackiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Mojemu Opiekunowi Naukowemu składam w tym miejscu wyrazy ogromnej wdzięczności za szansę rozwoju osobistych pasji pod Jego kierunkiem, jak również wszechstronną pomoc, dobre rady, a zwłaszcza intelektualne inspiracje. Serdecznie dziękuję także recenzentom pracy doktorskiej: Prof. zw. dr hab. Marii Zmierczak z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, która podjęła się również recenzji niniejszej publikacji, oraz Dr hab. Krzysztofowi Motyce z Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Ich niezwykle cenne uwagi i spostrzeżenia zostały uwzględnione, stanowiąc przyczynek do pogłębionych studiów. Za trud recenzji wydawniczej dziękuję również Prof. zw. dr hab. Hubertowi Izdebskiemu z Wydziału Prawa Uniwersytetu SWPS w Warszawie. Chciałbym ponadto podziękować mojemu macierzystemu Wydziałowi Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego za częściowe wsparcie finansowe publikacji książki. Wdzięczny jestem Koleżankom i Kolegom z pozanaukowych pól mojej aktywności zawodowej, którzy udzielili mi nieocenionego wsparcia, wykazali się zrozumieniem oraz stworzyli przestrzeń do realizacji osobistych pasji. Szczególnie dziękuję moim Bliskim: Żonie, Rodzicom i Rodzicom Chrzestnym za nieustanne wsparcie i wyrozumiałość podczas trudów pracy naukowej.

¹⁰ D. Mańka, *Od Oświecenia do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty struktur ponadpaństwowych we francuskiej myśli polityczno-prawnej*, praca doktorska, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, wrzesień 2019.

Wprowadzenie

Tytuł oraz obszar badawczy przyjęte w książce wymagają kilku uwag wprowadzających. Należy zaznaczyć, że termin „uniwersalizm” będzie rozumiany dosyć szeroko, jako zbiór idei przeciwnych suwerennemu państwu narodowemu (*état-nation*), stanowiącemu od czasów nowożytnych, przynajmniej teoretycznie, klasyczną strukturę władztwa i organizacji politycznej społeczeństwa¹¹. Obejmuje koncepcje oparte na postulatach zniesienia lub radykalnego ograniczenia suwerenności państwa i władzy publicznej. U ich źródeł leży przekonanie o jedności rodzaju ludzkiego, istnieniu uniwersalnej natury ludzkiej, najczęściej kojarzone z pojęciem „uniwersalizmu”¹². Jest to znany od starożytności motyw, obecny w myśli grecko-rzymskiej i chrześcijańskiej¹³. Nie ulega jednak wątpliwości, że jego dzisiejsze oddziaływanie wiąże się przede wszystkim z dorobkiem Oświecenia, zwłaszcza francuskiego, opartym na aksjomacie „człowieka w ogóle”. Pisał o tym chociażby Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) w *Rozprawie o pochodzeniu i podstawach nierówności*

¹¹ P. Winczorek, *Wstęp do nauki o państwie*, Warszawa 2000, s. 19. O klasycznym definiowaniu państwa por. np. G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *Wprowadzenie do nauki o państwie*, Lublin 2003, ss. 46–58; A. Łopatka, *Prawoznawstwo. Wprowadzenie*, Warszawa 2002, ss. 25–28, 44. O różnych interpretacjach pojęcia „państwa” w historii doktryn polityczno-prawnych por. także B. Szlachta, *Państwo*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 4, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, Warszawa 2009, ss. 508–514.

¹² Por. np. B. Szlachta, *Uniwersalizm*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 6, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, Warszawa 2015, ss. 258–259.

¹³ B. Szlachta, *Uniwersalizm...*, dz. cyt., ss. 260–261; T. Giaro, *Prawo i historia prawa w dobie globalizacji. Nowe rozdanie kart*, [w:] *Prawo w dobie globalizacji. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 5 marca 2010*, red. tenże, Warszawa 2011, s. 80; E. Klein, *Przewodnik do nauki powszechnej historii państwa i prawa, cz. 2, Średniowieczne struktury ponadpaństwowe: Kościół, papież, cesarz, zakony*, Wrocław 1992; A. Wielomski, *Teokracja papieska 1073–1378: myśl polityczna papieży, papalistów i ich przeciwników*, Warszawa 2011, s. 188.

między ludźmi¹⁴. Na gruncie polityczno-prawnym uniwersalizm może oznaczać zatem prymat „ogólnoludzkich” zasad, uniwersalnych treści ustroju i prawa nad partykularną suwerennością państwa. Współcześnie chodzi głównie o uniwersalizm szeroko rozumianych praw człowieka i demokracji liberalnej¹⁵ oraz związanego z nimi nierozzerwalnie modelu ekonomicznego gospodarki rynkowej¹⁶.

Tytułowe pojęcie obejmuje również projekty struktur społeczno-politycznych, które mają urzeczywistnić panowanie owych „ogólnoludzkich” zasad, zastępując klasyczne państwo narodowe w skali zarówno makro, jak i mikro. Bynajmniej nie chodzi li tylko o ideę ustanowienia powszechnej organizacji politycznej zrzeszającej całą społeczność ludzką (państwa światowego)¹⁷, lecz także powołania innych ponadpaństwowych i bezpaństwowych form jedności politycznej.

Książka dotyczy zatem koncepcji uniwersalistycznych o charakterze globalnym oraz tych ograniczonych terytorialnie do Europy, powstałych na gruncie francuskiej myśli liberalno-lewicowej – niekiedy nazywanej także progresywiścizną¹⁸ – od Oświecenia do czasów współczesnych. Na potrzeby tejże pracy badano nurty afirmujące, w szerokim rozumieniu, spuściznę intelektualną Oświecenia i rewolucji 1789 roku: socjalistyczne, anarchistyczne, socjalliberalne, ale też prekursorskie względem współczesnego libertarianizmu w jego lewicowej odsłonie¹⁹. Poza zakresem dociekań usytuowano programowo przeciwne doktryny tradycjonalistyczne i konserwatywne. Wyjątkowo uwzględniono jednak koncepcje geopolityczne generała Charles’a de Gaulle’a (1890–1970),

¹⁴ C.L. Becker, *Państwo Boże osiemnastowiecznych filozofów*, tłum. J. Ruszkowski, Poznań 2009, s. 103; J.-J. Rousseau, *Ekonomia polityczna*, [w:] *Trzy rozprawy z filozofii społecznej*, tłum. H. Elzenberg, Warszawa 1956, s. 142.

¹⁵ Np. W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Kraków 2011, s. 27.

¹⁶ Np. I. Wallerstein, *Europejski uniwersalizm: retoryka władzy*, tłum. A. Ostolski, Warszawa 2007, s. 12.

¹⁷ Por. np. H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, wyd. 5, Warszawa 2013, ss. 31, 42; J. Baszkiewicz, *Uwagi o uniwersalizmie i koncepcji suwerenności państwowej w feudalnej teorii politycznej (do początku XIV wieku)*, [w:] tenże, *Państwo, rewolucja, kultura polityczna*, Poznań 2009, s. 55 i cytowana tam literatura; J. Baszkiewicz, F. Ryszka, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1973, ss. 62–66; M. Waldenberg, *Kosmopolityzm*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 3, red. M. Jaskólski, Warszawa 2007, ss. 408–409; T. Giaro, *Prawo i historia prawa...*, dz. cyt., s. 80.

¹⁸ A. Bosiacki, *Wprowadzenie. Między ewolucjonizmem a rewolucją. Świat idei i doktryn polityczno-prawnych*, [w:] *Ewolucjonizm a rewolucjonizm w doktrynach polityczno-prawnych*, red. tenże, Warszawa 2020, s. 7; K. Chojnicka, *Postęp*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 4, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, Warszawa 2009, s. 667.

¹⁹ Np. C. Błaszczyk, *Amerykańska myśl wolnościowa. Od liberalizmu do libertarianizmu*, Warszawa 2018, s. 280.

ponieważ są one niezbędne do zaprezentowania pełnego spektrum powojennej francuskiej debaty dotyczącej integracji europejskiej. Istotne jest także wskazanie wyraźnych analogii między niektórymi poglądami na politykę międzynarodową architekta V Republiki a postulatami działaczy i myślicieli lewicowych oraz liberalno-lewicowych.

Wypada jeszcze w tym miejscu poczynić pewne zastrzeżenia. Jakobinizm, traktowany powszechnie jako niemalże synonim ideologii rewolucji francuskiej, opierał się podczas swych rządów na skrajnym etatyzmie i ksenofobii, dlatego został przedstawiony głównie w kontekście krytyki ze strony francuskich kierunków progresywistycznych o charakterze uniwersalistycznym oraz antyetatystycznym. Poza obszarem badań znalazły się francuskie doktryny lewicowe inspirowane programem akolitów Maximiliena Robespierre'a (1758–1794) i Louisa Antoine'a de Saint-Justa (1767–1794). Postrzegały one bowiem państwo jako główne narzędzie zaprowadzenia ustroju sprawiedliwości społecznej, promując wizję „rewolucji w jednym kraju” czy „socjalizmu w jednym kraju”. Babuwiści i blankiści afirmowali konsolidację władzy, etatyzm i zinstytucjonalizowany terror jako metodę osiągania założonych celów²⁰. Współcześnie we Francji nawiązuje do tych doktryn ruch *France Insoumise*, którego krótki rys wydaje się konieczny przy przedstawianiu współczesnej francuskiej debaty na temat integracji europejskiej. Co do zasady pominięto marksizm, skądinąd bardzo wpływowy wśród francuskiej lewicy XX stulecia. Wspomniana doktryna kojarzona jest z tezą o „obumieraniu” państwa, internacjonalizmem i kolejnymi „międzynarodówkami”. Tym niemniej ewoluowała w kierunku przeciwnym, uznając, że to opanowanie państwa miało rozpocząć rewolucję poprzez odgórne zaimplementowanie ustroju komunistycznego²¹. Spośród myślicieli o wyraźnych marksistowskich afiliacjach

²⁰ Por. np. M. Bouloiseau, *La République jacobine*, Paris 1972, ss. 113 i n.; P. Gueniffey, *La politique de la terreur. Essais sur la violence révolutionnaire 1789–1794*, Paris 2000, s. 214; J.C. Martin, *La France en Révolution 1789–1799*, Paris 1990, s. 169; J. Baszkiewicz, S. Meller, *Rewolucja francuska 1789–1794. Społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1983, s. 50; W.P. Wołgin, *Sprzysiężenie Równych i ich idee społeczne*, [w:] P. Buonarotti, *Sprzysiężenie Równych*, t. 1, tłum. A. Jeżewski, Warszawa 1952, ss. 24 i n.; M. Dommanget, *Sur Babeuf et la Conjuration des Égaux*, Paris 1970, s. 233; M. Leroy, *Histoire des idées sociales en France de Babeuf a Tocqueville*, Paris 1962, s. 90.

²¹ Por. np. H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, wyd. 5, Warszawa 2021, s. 55; L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2012, ss. 435–439; W. Bernacki, *Marksizm*, [w:] *Słownik społeczny: praca zbiorowa*, red. B. Szlachta, Kraków 2004, s. 652; L. Mażewski, *Problem obumarcia państwa w myśli twórców marksizmu a istnienie państwa sowieckiego. Kilka uwag o powstaniu klasy panującej w socjalizmie*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 13, ss. 215–219; F. Nowicki, *Samodyscyplina i wszechstronność – człowiek komunistyczny w ujęciu Lenina*, „Praktyka Teoretyczna” 2016, nr 2, s. 146; H. Stys, *Milovan Đilas o wodzach rewolucji*, „Dialogi Polityczne” 2003, nr 10, s. 102.

przywołano jedynie Henriego Lefebvre'a (1901–1991). Jego antyetatystyczna koncepcja „prawa do miasta” sytuowała się bardziej w nurcie lewicy wolnościowej, wyraźnie zapowiadając ideały roku 1968 poddające krytyce klasyczny marksizm. Autor ten już w 1958 roku został wykluczony z francuskiej partii komunistycznej (*Le Parti communiste français*, PCF) na skutek rzekomego „reformistycznego” odchylenia i krytyki stalinizmu.

Kreśląc obszar badawczy, należy uwzględnić globalne oddziaływanie „ogólnoludzkich” idei oświeceniowo-rewolucyjnych, w tym stosunek do nich oraz zagraniczną recepcję. Siłą rzeczy nie byłoby możliwe w ramach niniejszych rozważań ujęcie całości wskazanego zagadnienia, mają one bowiem skupiać się na francuskich nurtach liberalno-lewicowych. Jednak całkowite pominięcie zagranicznych inspiracji zasadami 1789 roku uniemożliwiłoby pokazanie genezy oraz ewolucji pewnych idei i instytucji, których pozycję we współczesnej zachodniej kulturze polityczno-prawnej trudno przecenić. Stąd konieczność uwzględnienia tylko niektórych, reprezentatywnych dzisiaj, przykładów oddziaływania uniwersalizmu rewolucyjnego nowego typu poza myślą francuską. Kwestią o takiej randze są niewątpliwie uniwersalistyczne dążenia doktryny praw człowieka, które rewolucja francuska jako pierwsza skodyfikowała. Fenomen ten, łącząc się nie tylko z kierunkami liberalno-lewicowymi, osiągnął znaczenie globalne dopiero w XX stuleciu. Biorąc pod uwagę kontekst współczesnej geopolityki i prawa międzynarodowego, omówiono w niniejszej książce także idee państwa uniwersalistycznego, depozytariusza „ogólnoludzkich” wartości głoszonych przez Oświecenie i rewolucję. Jego pierwszą nowożytną odsłoną była struktura polityczna stworzona przez ekspansję rewolucyjno-napoleońską. Mimo braku popularności tego zagadnienia w publicznym dyskursie starano się wykazać bezpośredni i pośredni wpływ, jaki na najważniejsze kolejne zachodnie metamorfozy „powszechnej republiki” miały demokratyczne i niedemokratyczne idee i instytucje zrodzone we Francji przełomu wieków XVIII i XIX. Do współczesnej myśli niemieckiej nawiązano przy analizie debaty nad formowaniem się „tożsamości europejskiej”, ze względu na wyraźne inspiracje koncepcjami wypracowanymi przez francuską tradycję republikańską.

Badania oparto głównie na analizie dzieł myślicieli politycznych i prawnych oraz studium literatury przedmiotu w językach polskim, francuskim i angielskim. Do egzegezy aktów prawnych wykorzystano klasyczną metodę dogmatyczną, typową dla badania prawa publicznego i prywatnego.

Różne kwestie wchodzące w zakres problematyki niniejszego studium stanowiły przedmiot badań we Francji oraz w szeroko rozumianej nauce zachodniej, zwłaszcza w USA. Ograniczając się jedynie do czasów współczesnych, warto przywołać autorów: Hannah Arendt, François Furet, Pierre Gaxotte, Jacques Godechot, Eric Hobsbawm, Mona Ozouf, Bertrand de Jouvenel,

Jacques Julliard, Colin Lucas, Pierre Rosanvallon czy Jacob L. Talmon. Ich prace stanowią istotną część wykorzystanej literatury przedmiotu. Tym niemniej są to przeważnie pozycje z zakresu historii idei, filozofii politycznej, a nawet niekiedy czysto historyczne, ograniczone do konkretnego okresu dziejów. Wpływ określonych wizji uniwersalistycznych na współczesne instytucje szeroko pojętej globalizacji wydaje się umykać zainteresowaniu, zwłaszcza prawników. Rozważania zawarte w niniejszej książce mogą stanowić skromną próbę uzupełnienia obecnej literatury przedmiotu, ponieważ z założenia mają opierać się na badaniu wpływu sfery ideologicznej na płaszczyznę normatywną, w tym ustrojową i materialno-prawną.

W polskim piśmiennictwie fundamentalne znaczenie dla analizowanej problematyki ma niewątpliwie niezwykle bogata i wielowątkowa spuścizna Jana Baszkiewicza. Wątek uniwersalistycznych pretensji rewolucji francuskiej podejmował on m.in. w popularnej pracy *Nowy człowiek, nowy naród, nowy świat: mitologia i rzeczywistość rewolucji francuskiej*²². Jednak wskazana pozycja dotyczy głównie okresu rewolucji, nie podejmując szerzej kwestii ewolucji i recepcji rewolucyjnych idei oraz instytucji uniwersalistycznych, zarówno we Francji, jak i poza jej granicami. Należy także przypomnieć przekrojowe analizy nowożytnych francuskich kierunków ideologicznych oraz instytucji ustrojowych autorstwa Konstantego Grzybowskiego²³ i Marka Sobolewskiego²⁴. Ważne badania nad radykalną lewicą przeprowadzili Marek Waldenberg²⁵ i Stanisław Ehrlich²⁶. Niezwykle użyteczne w tym kontekście mogą być również dzieła Leszka Kołakowskiego²⁷. W zakresie francuskiej myśli oświeceniowej i rewolucyjnej nie można pominąć książek Bronisława Baczki²⁸. Korzystając z twórczości przywołanych Autorów, należy oczywiście wziąć pod uwagę kontekst historyczny, w jakim działali, oraz często nieskrywane

²² J. Baszkiewicz, *Nowy człowiek, nowy naród, nowy świat. Mitologia i rzeczywistość rewolucji francuskiej*, Warszawa 1993. Por. także np. tenże, *Wolność, równość, własność: rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981; tenże, *Francuzi 1789–1794: studium świadomości rewolucyjnej*, Warszawa 1989; tenże, *Maj 1968 roku: koniec mesjanizmu rewolucyjnego*, [w:] tenże, *Francja nowożytna: szkice z historii wieków XVII–XX*, Poznań 2002; tenże, *Anatomia bonapartyzmu*, Gdańsk 2003.

²³ K. Grzybowski, *Demokracja francuska*, Kraków 1947.

²⁴ M. Sobolewski, *Od drugiego cesarstwa do piątej republiki. Z dziejów politycznych Francji 1870–1958*, Warszawa 1963.

²⁵ M. Waldenberg, *Prekursorzy Nowej Lewicy. Studia z myśli społecznej XIX i XX wieku*, Kraków–Wrocław 1985; tenże, *Niektóre modele rewolucji w dziejach myśli socjalistycznej. Zarys problematyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, nr 1.

²⁶ S. Ehrlich, *Oblicza pluralizmów*, Warszawa 1985.

²⁷ Zwł. L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, t. 1, Poznań 2000.

²⁸ Np. B. Baczko, *Rousseau: samotność i wspólnota*, Gdańsk 2009; tenże, *Rewolucja. Władza, nadzieje, rozterki*, tłum. W. Dłuski, Gdańsk 2010.

osobiste poglądy. Z pewnością jednak owe czynniki nie wpływają na walory naukowe i oryginalność ich dzieł, stanowiących trwały fundament polskiej historii idei i historii doktryn polityczno-prawnych.

Wśród współczesnych badaczy zajmujących się myślą francuską należy wskazać (w porządku alfabetycznym) Huberta Izdebskiego²⁹, Bogdana Szlachtę³⁰, Kazimierza M. Ujazdowskiego³¹, Adama Wielomskiego³² oraz Marię Zmierczak³³. Dzieła wskazanych Autorów, stanowiące ukoronowanie szeroko zakrojonych badań i poparte niezwykle obszernym materiałem źródłowym, przybliżają polskiemu czytelnikowi szczególny wkład nowożytnej Francji w rozwój współczesnej zachodniej myśli o państwie i prawie.

²⁹ Wśród licznych przekrojowych prac można przywołać np. H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne...*, dz. cyt.; tenże, *Historia administracji*, wyd. 5, Warszawa 2001.

³⁰ B. Szlachta, *Konstytucjonalizm czy absolutyzm? Szkice z francuskiej myśli politycznej XVI wieku*, Kraków 2005.

³¹ K.M. Ujazdowski, *Geneza i tożsamość Konstytucji V Republiki Francuskiej: studium doktrynalno-prawne*, Kraków 2013.

³² Wśród wielu prac dotyczących myśli francuskiej pisanych w ujęciu politologicznym i historycznym, z perspektywy niniejszych rozważań, szczególnie interesujące są: A. Wielomski, *Nacjonalizm francuski 1886–1940: geneza, przemiany i istota filozofii politycznej*, Warszawa 2007; tenże, *Kościół w cieniu gilotyny: katolicyzm francuski wobec Rewolucji (1789–1815)*, Warszawa 2009; M. Ziętek-Wielomska, A. Wielomski, *Państwo narodowe i jego wrogowie*, Warszawa 2020; tychże, *Nowoczesność. Nacjonalizm. Naród europejski. Dylematy samoidentyfikacji Europejczyków*, Warszawa 2021.

³³ Np. M. Zmierczak, *Ideologia liberalna w II Cesarstwie Francuskim*, Poznań 1978; H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994; M. Zmierczak, *Jan Jakub Rousseau – rzecznik totalitaryzmu czy liberalnej demokracji?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1989, nr 2.